

SARA HEINÄMAA

Kvinna – natur, produkt, stil?

En omprövning av den feministiska vetenskapsfilosofins grunder

Är kroppen natur eller kultur?

Är frågan över huvud taget fruktbar?

Hur hänger uppfattningen av/om den biologiska kroppsligheten samman med identiteten och sexualiteten?

Fenomenologin ifrågasätter kunskapens och vetenskapens grunder på ett specifikt sätt. Den studerar *innebörden* av de fenomen man mäter och generaliserar utifrån; de empiriska vetenskaperna: Vad menar vi till exempel med "naturliga processer", med "natur", "fakta", "mänsklig varelse", etc.? Den studerar vidare *innebörden* av vetenskapens grundläggande begrepp: kunskap, objektivitet, misstag, etc. Om man ser vetenskapsfilosofin i stort kan man säga att fenomenologin är en specifik ståndpunkt eller ett tillvägagångssätt inom den; den granskar kritiskt de fundamentala begrepp som används både inom naturvetenskapen och humanistiska vetenskaper.

En feministisk undersökning inom fenomenologin frågar också; Vad innebär de grundläggande och fundamentala termerna inom *feministisk forskning* och *kvinnostudier*? Det vill säga, vad menar vi med – vad innebär – "kvinna", "kön", och "genus", och hur fick/får dessa kategorier sin innebörd? Studiet av dessa frågor föregår till exempel Sandra Hardings frågor "Finns det en särskild feministisk metod?", "Är vetenskapen neutral när det gäller genus?" och "Är Bacons uppfattning om vetenskapen sexistisk?". Det vill säga feministisk fenomenologi ställer frågor om hur de erfarenheter och fenomen som tagits för givna av den feministiska vetenskapsfilosofin skapats. Den ställer frågorna *om vad vi menar med "feminist", "metod", "kvinna", "för-*

tryck", "frihet", "genus" etc. Den är ett försök att kritiskt granska grunderna för feministisk forskning och kvinnostudier, inte för att bemöta skeptikern genom att tillhandahålla mer kunskap, utan för att förstå (att beskriva och att analysera) de innebörder som ligger till grund för feministisk forskning och kvinnostudier.

Det viktigaste av dessa fenomen är könsskillnad (sexual difference). Vad *menar* vi när vi säger att det är skillnad på kvinnor och män? Menar vi att kvinnor skiljer sig *från* män, d. v. s. att män är standarden och kvinnor det avvikande (detta var de Beauvoirs analys)? Och kan betydelsen av denna skillnad uppfattas på ett nytt sätt (detta är Irigarays fråga)?

Föreställningar om könsskillnad har varit centrala både för särskild forskning inom olika vetenskaper och feministisk kritik av sådan forskning. Nedan skall jag analysera könsskillnadens betydelser inom båda områdena och, utifrån en kroppens fenomenologi, föreslå alternativ till dessa föreställningar.

Problemet med genus

Under lång tid betraktades begreppet kvinna som tämligen oproblemiskt i anglo-amerikansk feministisk teori. Argument och teorier har baserats på den begreppsmässiga distinktionen mellan biologiskt *kön (sex)* och socialt *genus (gender)*, och för många feminister och

icke-feminister har denna distinktion inte tyckts kräva någon filosofisk analys. Åtskillnaden mellan kön och genus – kvinnokropp och kvinnlig, manskropp och manlig – har bildat en grundläggande begreppsmässig ram vilken har använts för att inhämta och strukturera information, och har gjort det möjligt för teoretiker och forskare att formulera nya detaljerade frågor om de sociala och kulturella relationerna mellan könen.¹ Få teoretiker har känt något behov av att se bortom eller under detta ramverk. Filosofiska frågeställningar om kvinnors vara och natur har förbigåtts som vore de antingen redan lösta, oväsentliga eller fel formulerade.

Begreppet genus har sedan 1980-talet utsetts för grundläggande kritik. Dess giltighet har ifrågasatts av både poststrukturalister, som är inriktade på fragmentering av subjektet, och av lesbiska och afro-amerikanska kvinnor som pekat på totaliserande, likriktande tendenser inom både kvinnorörelsen och kvinnostudier.² Poststrukturalister har till exempel kritiserat feministiska teorier om "kvinnors erfarenheter" utifrån att dessa ofta är baserade på ett okritiskt accepterande av empirikerns erfarenhetsbegrepp. Afro-amerikanska och lesbiska forskare har hävdade att feministisk teori har dragit generella slutsatser om alla kvinnor utifrån vita, heterosexuella medelklasskvinnors erfarenheter. Med ens framstår enhetligheten hos och existensen av subjektet kvinna som problematiska. Simone de Beauvoirs fråga har återigen blivit aktuell: "Finns det kvinnor, verkligen? – Vad är en kvinna?" (1949/93: 11, 1949/87: 13) och "Hur blir man en?" (1949/91: 13, 1949/87: 245).

Avsikten med denna artikel är att presentera en filosofisk analys av begreppet kvinna. Jag börjar med att studera hur distinktionen mellan kön (sex) som en biologisk kategori och genus (gender) som en social kategori har strukturerat den anglo-amerikanska feminismens försök att besvara Beauvoirs frågor. Den grundläggande begränsningen hos kön/genus-paradigmet visar sig vara att det grundar sig på den (bio)vetenskapliga förståelsen som betraktar den mänskliga kroppen enbart som ett *objekt* för kunskap och bortser från kroppens konstituerande roll för subjektivitet och

kunskap. Feminister har tagit kön/genusdistinktionen som en grundläggande uppdelningsprincip, har kritiserat de biologiska förklaringarna för att vara manligt vinklade, men de har tagit kroppsbegreppet som en bio-mekanism för given. Detta får två problematiska konsekvenser.

För det första ses relationerna kroppen har med sin omgivning som externa orsaksbaserade eller funktionella relationer. Det vill säga man förutsätter att kroppens tillstånd och dess omgivning kan beskrivas och verifieras oberoende av varandra.³ Alltså, om könet är en inre egenskap i kroppen och genus är en socialt konstruerad uttolkning projicerad på kroppen, då är förhållandet mellan kön och genus logiskt sett oklart. Som Judith Butler påpekat, leder detta sätt att tänka ytterst till påståendet att "*man* och *manlig* lika lätt kan beteckna en kvinnokropp som en manskropp, och *kvinn*a och *kvinnlig* lika gärna kan beteckna en manskropp som en kvinnokropp" (Butler, 1990a: 6)⁴ Som jag ser det är problemet för feministisk praktik och teori att denna lätthet tycks vara en illusion. Man och manlighet tycks vara mer sammanflätat med mankön, och kvinna och kvinnlig med kvinnokön än vad kausala beskrivningar ger vid handen. Manliga individer av kvinnokön och kvinnliga individer av mankön ses som abnormiteter. Uppgiften är att förstå dessa "avvikelsers" egenskaper och de normbrott de förkroppsligar.

Det andra problemet är att det (bio)vetenskapliga människokroppsbegreppet begränsar möjligheterna att teoretisera kring förhållanden mellan kunskap och förkroppsligande. Det beror på att den könsdifferentierade kroppen enbart ses som ett objekt för kunskapsinhämtning, inte som dess utgångspunkt. Således, trots att den (bio)vetenskapliga uppfattningen om kroppen tillåter att man studerar hur kroppen villkorar några kunskapsanspråk [knowledge claims], gör den det också rimligt att anta att dessa villkorande relationer kan beskrivas på ett adekvat sätt av empiriska vetenskaper: biologiskt, psykologiskt, socialt och historiskt. Följaktligen gör denna uppfattning det rimligt att anta att åtminstone några av de *kunskapsanspråk* som

görs inom dessa vetenskaper kan accepteras och användas som oproblematiska utgångspunkter för feministisk epistemologi, ett antagande som görs till exempel av några naturaliserade epistemologier (t. ex. Duran, 1991).

Den främsta avsikten med min artikel är att föreslå alternativ till distinktionen kön/genus och det (bio)vetenskapliga människokroppsbegreppet som är underförstått i distinktionen. Jag kommer att hävda att den fenomenologiska traditionen, och då framförallt det som kommit att kallas *kroppens fenomenologi*, erbjuder lovande möjligheter för feministiska teoretiker som vill diskutera och teoretisera om kvinnor. Kroppens fenomenologi introducerar flera begrepp – till exempel begreppen *sediment* och *stil* – vilka inte låter sig inordnas i de välkända dikotomierna: biologisk eller kulturell, kroppslig eller viljemässig, objekt eller subjekt. Här är den mänskliga kroppen ytterst inte ett objekt för kunskap, utan förutsättningen för alla objekt och *kunskapsanspråk*. Kroppen är vår grundläggande tolkningsram för betydelse och sanning, både ursprunget till och "sedimenteringen" av signifikanta företeelser och värderingar vilka ständigt återskapar sig själva i utövning och handling. Dess relationer med omvärlden är inte externa orsaks- och funktionsrelationer utan inre beroenderelationer. Jag kommer att hävda att utifrån denna föreställning blir det möjligt att förstå de nära sambanden mellan kvinnlig och kvinnokropp, genus och kön, inte genom att reducera den ena med den andra, utan genom att studera båda som aspekter samma system av betydelser och värderingar.

Jag kommer i synnerhet att argumentera för att kroppens fenomenologi, som den grundlades av Maurice Merleau-Ponty och Simone de Beauvoir – och kritiskt utvecklades av Luce Irigaray, erbjuder ett viktigt alternativ både till distinktionen kön/genus och de teorier som utgår ifrån denna och även med de skeptiska uppfattningar som börjat framträda inom post-feministiska teorier vilka skulle avvisa begreppen *kvinnokropp*, *kvinnlig* och *kvinnna* som kvarlevor av essentialistiskt tänkande (t. ex. Fraser och Nicholson, 1990: 34-35, Haraway, 1991: 155, 170; Flax, 1993: 26-28). An-

glo-amerikanska feminister sammankopplar vanligen inte Beauvoirs arbete med Merleau-Pontys teori. Jag påstår emellertid att trots skillnader i inriktning och vissa detaljmotsättningar har Beauvoir och Merleau-Ponty en gemensam fenomenologisk metod för att förstå kroppen och sexualiteten, och om denna tillämpas vidareutvecklar sig Beauvoirs uttalanden om "det andra könet" på nya, fruktbara sätt.

Otydligheten hos kön/genusdistinktionen

Som tidigare nämnts bygger huvudparten av den engelskspråkiga feministiska kritiken på den begreppsmässiga distinktionen mellan kön och genus. Denna distinktion ses som självklar och har återopats som utgångspunkt för *all* feministisk teori av några källor (t. ex. Tuttle, 1986: 123; Moi, 1989: 120-124, Humm, 1990: 84).⁵

Det är något förvånande att en så allmänt accepterad distinktion inte är helt entydig: termerna "kön" och "genus" används på två olika sätt. Jag kommer att skilja mellan *konkret [substantively]* och *karaktäriserande [criterial]* betydelse av "kön/genusdistinktionen".⁶ Detta avsnitt kommer att tydliggöra de två betydelseerna och visa att trots att de är historiskt förbundna, implicerar de inte varandra.

I feministisk teori gjordes först kön/genusdistinktionen *konkret* genom att förteckna de attribut som hörde till de två kategorierna. 1970-talets feminister definierade "genus" som de *mentala* och *beteendemässiga* skillnaderna mellan kvinnor och män; "kön" var begränsat till *genetiska*, *hormonella* och *organiska* särdrag (t.ex. Millett, 1969/70; Greer, 1970/78; Oakley, 1972). Följaktligen skulle exempelvis påståendet att kvinnor är mer känslsamma än män enligt denna definition vara ett påstående om genus, snarare än om kön.⁸ På liknande sätt skulle enligt denna förståelse Carol Gilligans (1982) feministiska teorier om skillnader i kvinnors och mäns moraliska tänkande avse genusskillnader.

Den konkreta användningen och definitionen har därefter lämnat plats åt en *karaktäriserande* sådan, som inte direkt anger kategoriens innehåll utan bara anger kriterium för att

tillhöra den. "Genus" har kommit att hänföra sig till vilka skillnader som helst mellan kvinnor och män – de må vara psykiska, beteendemässiga eller anatomiska – som har sina ursprung i samhälle och kultur. På motsvarande sätt hänförs sig "kön" till de egenskaper som är biologiskt givna. I den karaktäriserande tolkningen är det således det kausala ursprunget hos en karaktäristik som bestämmer huruvida den skall klassificeras som en köns- eller genusegenskap.

Det är viktigt att notera att den karaktäriserande definitionen till skillnad från den konkreta definitionen överlåter åt den empiriska forskningen att fastställa varje kategoris innehåll. Med andra ord anger inte definitionen direkt vilka attribut som hör till könskategorierna och vilka som hör till genuskategorierna. Maggie Humms definition i hennes bok *Dictionary of Feminist Theory* är ett bra exempel på denna öppna uttydning:

Genus: en av kulturen formad grupp av attribut och beteenden som tilldelas individer av kvinnokön eller av mankön (Humm, 1990: 84).

För närvarande finns det många olika, konkurrerande hypoteser om genuskategoriernas innehåll. *Biologisk determinism* och *extrem social konstruktivism* intar de mest extrema positionerna här. Enligt den förra är de flesta skillnader mellan kvinnor och män – perceptuella, intellektuella, känslomässiga och sociala – förutbestämda av deras olika biologiska strukturer, oberoende av social miljö (t.ex. Moir och Jessell, 1989).⁸ Enligt den andra är blott vissa attribut som direkt rör fortplantningen biologiskt bestämda – om några är det överhuvudtaget.⁹

Trots att uppslagsverk numera oftast ger en karaktäriserande definition av kön/genusdistinktionen kan man fortfarande hitta den konkreta metoden i feministisk teori och kvinnostudier. Lisa Tuttle's definition i *Encyclopedia of Feminism* kombinerar den karaktäriserande och den konkreta uppfattningen. Å ena sidan presenterar Tuttle idén om kulturellt inflytande, och å andra sidan begränsar hon "genus" till det mentala:

Genus: Medan kön hänvisar till de biologiska, anatomiska skillnaderna mellan individer av

mankön och av kvinnokön, hänvisar genus till de *känslomässiga* och *psykologiska* attribut som en given *kultur förväntar sig* skall sammanfalla med fysiologiskt mankön och kvinnokön (Tuttle, 1986: 123, min kursivering).¹⁰

Denna kombination av den karaktäriserande och den konkreta betydelsen av kön/genusdistinktionen är inte ovanlig i senare tids feministiska diskussion. "Genus" används ofta för att hänvisa till: (1) mentala och beteendemässiga attribut (2) som är kulturellt och socialt bestämda. Den underförstådda förutsättningen här är att *endast* mentala och beteendemässiga skillnader mellan kvinnor och män har sitt ursprung i kultur och samhälle. Med andra ord antas kroppsliga skillnader till största delen vara oberoende av sociala och kulturella faktorer. Således är det inte bara bi-deterministiska hypoteser om naturgivna skillnader i beteende som avisas; dessutom frånses man möjligheten att kroppsliga skillnader mellan könen kan ha sitt ursprung i kultur och samhälle.

Senare tids kritik av kön/genusdistinktionen har pekat just på denna begränsning. Till exempel har Moira Gatens hävdats att distinktionen är problematisk därför att den återskapar den "kartesianska" distinktionen mellan sinne och kropp (1983/91: 144, 156, n. 23).¹¹

Det är ett reellt problem som Gatens tar upp, men det skulle vara missvisande att hävda att det förekommer i all genusteori. För att vara mer exakt tas distinktionen sinne/kropp för given bara inom de teoretiska strukturer där kön/genusdistinktionen används *konkret*. Detta är givetvis ett vanligt sätt att använda orden, men inte ett dominerande eller nödvändigt; "kön" och "genus" förstås ofta på ett rent *karaktäriserande* sätt som inte *förutsätter* distinktionen sinne/kropp. Snarare är problemet med den *karaktäriserande* användningen separationen av natur och kultur.¹² Distinktionen sinne/kropp och distinktionen natur/kultur bör inte sammanblandas, trots att båda kan vara dikotomier i en sådan betydelse som feministisk kritik har påvisat vara problematisk (Cixous, 1975/86; Jay, 1991). De överensstämmer bara i de sammanhang där den *konkreta* och den *karaktäriserande* användningen av kön/genusdistinktionen sammanblandas.

För att sammanfatta finns det alltså flera typer av oklarheter i kön/genusdistinktionen. För det första finns det den *konkreta* såväl som den *karaktäriserande* betydelsen av distinktionen. För det andra kombineras ofta de två betydelseerna. Och slutligen, när de inte är tydligt avgränsade blir deras relation till dikotomierna sinne/kropp och natur/kultur oklar.

Det ovannämnda tyder åtminstone på att kön/genusdistinktionen är behäftad med en mängd oklarheter, och att den är problematisk för feministisk teori eftersom några av dess betydelser förutsätter distinktioner som feminister själva har kritiserat. Jag kommer att ta upp båda problemen i mitt försök att presentera ett alternativ till kön/genusdistinktionen. Men jag vill också betona att distinktionen och flera av dess betydelser blir begripliga när man betraktar dem i ett historiskt perspektiv. Först och främst var den *konkreta* och den *karaktäriserande* betydelsen av distinktionen sammanlänkade genom argumentationen inom anglo-amerikansk feministisk teori och kvinnostudier på 1960- och 70-talen. I periodens centrala feministiska texter gör man om och om igen den två-stepsargumentation jag sammanfattat: först fastställer man termen "genus" *konkret* så att den hänvisar till mentala och beteendemässiga egenskaper, och sedan *argumenterar* man att genus – definierat på det sättet – är en produkt av sociala och kulturella krafter (Millett, 1969/70: 26-33; Oakley, 1972: 16; Greer, 1970/78: 17-22; Oakley, 1981/82: 41-92).

Emellertid har dessa argument inte sitt ursprung i en feministisk kontext utan i en mycket specificerad psykoanalytisk och psykiatrisk diskurs. När 1960- och 70-talens feminister gjorde distinktionen mellan kön och genus byggde de på psykoanalytikern Robert Stollers arbete *Sex and Gender* (1968).

Så vitt jag vet är den australiensiska filosofen Moira Gatens den första att ta i beaktande hur Stollers arbete både påverkade och gav form åt de tidiga anglo-amerikanska feministiska diskussionerna (Gatens, 1983/91). Min utgångspunkt för att formulera en alternativ förståelse av den könsdifferentierade kroppen blir att överväga de frågor som Gatens ställer om Stollers formulering av kön/genus-

distinktionen och om den roll hans arbete hade i utformningen av anglo-amerikansk feministisk teori. Stoller var naturligtvis inte den förste att göra skillnad på biologiska och kulturella aspekter av kön och sexualitet.¹³ Jag fokuserar mig på hans arbete därför att de mycket specifika medlen, begreppen och metaforerna han använde för att göra distinktionen blev – via två-stepsargumentet jag skissat på ovan – centrala i anglo-amerikansk feministisk teori.

Formeringen av genus

Robert Stollers bok *Sex and Gender* handlar inte om kvinnors frigörelse; den handlar om "sexuella abnormiteter", särskilt transsexualitet och transvestism.¹⁴ På ett sätt som idag framstår som föga originellt argumenterar psykoanalytikern att sådana beteendemönster inte är en direkt följd av individernas biologiska egenskaper. I denna argumentering har kön/genusdistinktionen en avgörande betydelse.

Först gör Stoller en *konkret* begränsning av termen "kön" till att beteckna sexualitetens biologiska faktorer: anatomi, fysiologi och organiska och hormonella särdrag (1968/74: vii, 5-9).¹⁵ Beteendemässiga och mentala egenskaper definieras som genuskaraktäristika. Stollers lista över genusattribut inkluderar bland annat känslor, tankar, fantasier, identiteter, roller, kroppshållning, sätt att uttrycka sig och röra sig (1968/74: v-vii, 9-10).¹⁶

I Stollers arbete är det biologiska och det sociala på det hela taget åtskilda i två klart avgränsade sfärer. I den biologiska sfären finns det *kvinnokroppar* och *manskroppar* och attribut till dem, och i den sociala sfären finns det *kvinnliga* och *manliga* personer och egenskaper (Stoller, 1968/74: 9).

Arbetets två centrala utsagor rör förhållandet mellan köns- och genusegenskaper. Idag har huvudlinjen i dessa påståenden blivit allmänt känd och kan till och med framstå som självklar, men på den tiden behövde den stöd av en utförlig argumentering. För det första påpekar Stoller att köns- och genusegenskaper inte alltid överensstämmer med varandra: individer av kvinnokön uppför sig inte alltid på ett kvinnligt sätt eller förverkligar kvinnli-

ga egenskaper, och individer av mankön uppför sig inte alltid på sätt som anses manligt (1968/74: vi-vii, 9). Eftersom det inte alltid finns en överensstämmelse mellan köns- och genusegenskaperna kan det inte vara så att könet (åtminstone inte könet ensamt) bestämmer genus.

Stollers andra tes ger en alternativ förklaring till hur genusegenskaper formas. Han menar att flertalet beteendemässiga och mentala egenskaper, och allra främst "genusidentitet", bestäms av den sammanlagda effekten av biologiska, sociala och kulturella faktorer. Enligt Stoller är det tidiga mor/barnförhållandet den viktigaste sociala faktorn (1968/74: 14-15, 23, 48, 65, 71).

Således skissar Stollers arbete upp en bild där två "krafter", biologiska och sociala, influerar två typer av varelser; kvinnokroppar och manskroppar. I denna bild är de flesta mentala och beteendemässiga egenskaper utformade som det sammantagna resultatet av två olika kraftriktningar; några finns dock som kan vara bestämda av uteslutande biologiska faktorer, till exempel erektion under sömn (Stoller, 1968/74: 16).

Som tidigare nämnts anammade 1960- och 70-talens feminister denna förklaringsmodell. Kate Millett (1969), Germaine Greer (1970), Ann Oakley (1972) och Nancy Chodorow (1978) och andra applicerade Stollers kön/genustolkning tämligen direkt på sina analyser av förhållandet mellan kvinnor och män. Feminister använde Stollers distinktion som stöd för sina argument att de sociala relationerna mellan könen inte är biologiskt determinerade. I likhet med Stoller hävdade de flesta att beteendemönster är ett resultat av de kausala interaktionerna mellan biologiska och sociala faktorer. Därav följer att samhället är en del i förklaringen till kvinnors underordnade position.

Det är viktigt att lägga märke till att samtidigt som feminister tog till sig Stollers terminologi, tog de också till sig hans uppfattning om förhållandet mellan kön och genus. De två avgörande faktorerna i denna föreställning är *idén om en biologisk grund* för könsskillnader och *den kausala förklaringsmodellen*.

Lägg först märke till grundförställningen att mänskliga individer av naturen är inde-

lade i två kategorier, individerna av mankön och individerna av kvinnokön. Frågan var hur och varför individerna av mankön typiskt sett blev manliga och individerna av kvinnokön blev kvinnliga. Antagandet att kategorierna kvinnokön och mankön återspeglar "naturliga typer", d.v.s. att de inte i sig själva är socialt konstruerade kategorier, ifrågasattes inte.

Lägg dessutom märke till att processen att nå en genusidentitet förstods kausalt: manlighet och kvinnlighet beskrevs som den kombinerade verkan av sociala och biologiska orsaker. Alltså, trots att Stoller och hans feministiska efterföljare ifrågasatte påståendet att mentala och beteendemässiga skillnader är orsakade av biologiska sådana, ställde de aldrig frågan huruvida förståelsen av orsakssammanhang som sådan var adekvat för att förstå mänskligt beteende. Idén om en enkel biologisk orsakskedja ersattes av en hypotes om komplicerade kausala interaktioner mellan biomekanismen och dess sociala omgivning.

Produktionsmetaforer visade sig vara användbara för den feministiska kön- och genusdiskursen. Könsdifferentierade kroppar betraktades som naturtillgångar som det patriarkala samhället använder för att producera genusprodukter, nödvändiga för dess stabilitet och fortlevnad. Kroppens handlanden och beteenden beskrevs i mekaniska termer som betingade reflexer på inre och yttre stimuli. Den underförstådda handlingsfilosofin var behavioristisk.¹⁴ Man *blev* inte, utan man *formerades* till en kvinna (t.ex., Millett, 1969/70: 32; Greer, 1970/78: 17ff.; Oakley, 1982: 41ff.).

Sedan 1980-talet har denna uppfattning om hur kvinnor och män görs problematiserats på två sätt. För det första har kritik riktats mot begreppet kön. En del feministiska forskare har avvisat teorin att mänskliga individer av naturen – före uppkomsten av genus – kan indelas i två separata grupper. Holly Devor sammanfattar denna kritiska linje genom att peka på möjligheten att "i den slutliga analysen kan det mycket väl visa sig att lika mycket som våra sociala jag begränsas av vårt kött och blod, är också våra kroppsliga jag begränsade av våra sociala erfarenheter och de betydelser vi ger vid dem" (Devor, 1989: 19).

Så om anglo-amerikanska feminister hittills främst har koncentrerat sig på att förstå hur individer av kvinnokön och individer av mankön görs kvinnliga och manliga, börjar nu några av dem att utvidga föreställningen om produktion till att gälla kön och ställer frågan hur skillnaden kvinnokön/mankön produceras. Frågan är inte bara hur behandlingen av spädbarn och deras miljö påverkar dem mentalt, utan också hur dessa faktorer påverkar deras kroppsliga funktioner, hormonsystem och organ, till exempel deras hjärnor.

Medan jag längre fram kommer att hävda att detta sätt att resonera inte är det enda eller det mest fruktbara sättet att ifrågasätta kön/genusdistinktionen – och argumentera för en fenomenologisk metod – skall jag här lägga grunden till mina förslag genom att mer utförligt redogöra för idén om könet som produkt och peka på det som jag uppfattar som idéns begränsningar. Eftersom denna idé framförallt utvecklats av anglo-amerikanska vetenskapskritiker, kommer diskussionen i nästa avsnitt också att peka på möjligheten till en mer radikal feministisk kritik av biovetenskapliga antaganden om kön än vad anglo-amerikanska feministiska teoretiker har insett.

Kroppen som produkt

Idén om könet som en social produkt eller som en kulturell konstruktion förekommer i flera olika sammanhang i samtida feministiska diskussioner. Till att börja med har feministiska biologer påpekat att utifrån biologins ståndpunkt saknar uppfattningen om en undantagslös universell uppdelning i mankön/kvinnokön grund. Gisela Kaplan och Lesley Rogers har hävdats att mänskliga individer inte passar in i de kategorier av mankön och kvinnokön som uppställs i medicinska skrifter och läroböcker i biologi vilka också fungerar som utgångspunkt för feministiska argument.¹⁸ Kaplan och Rogers drar slutsatsen att uppdelningen – som den vanligen framställs – är "endast en praktisk social tankekonstruktion" (Kaplan och Rogers, 1990: 214).¹⁹

Inledningsvis riktar sig kritiken mot vårt sätt att använda begreppen mankön och kvinnokön. Den grundläggande tanken är att det

rådande användningssättet mer följer den sociala än den naturliga ordningen. Feministiska biologer har pekat på två underförstådda förutsättningar.

För det första förutsätts uppdelningen i mankön/kvinnokön vara universell: hankönade och honkönade individer antas tillsammans täcka hela gruppen människor. Detta betyder att ingen är utesluten av eller faller mellan delarna i uppdelningen. En individ som skulle vara varken av mankön eller av kvinnokön skulle vara en omöjlighet.

För det andra anser man vanligen att mankön och kvinnokön utesluter varandra. Man tror att de inte kan samexistera i en mänsklig varelse. Tankegången är ofta mycket rak och enkel: om en individ är av mankön kan han inte vara av kvinnokön.²⁰

Ingen av förutsättningarna klarar en närmare granskning. Feministiska biologer hävdar att oavsett om kön uttyds med hjälp av körtlar, kromosomer eller hormoner, bildas inte en dikotomi.²¹ Med andra ord är inte könsskillnadens fysiologiska komponenter, varken var för sig eller tillsammans, nog för att dela upp människor i två separata kategorier. Dikotomin kvinnokön/mankön grundar sig på något annat än fysiologiska realiteter.²²

I ljuset av dessa argument är kön/genusteoretikernas problemformulering missledande. Det är inte tillräckligt att vi frågar hur individer av kvinnokön blir kvinnor och individer av mankön blir män. Förutom detta – eller, i själva verket, istället för detta – måste vi söka svaret på varför även de mänskliga varelser på vilka de fysiologiska beskrivningarna av kvinnokön och mankön inte stämmer blir kvinnor och män. Problemet är att förklara hur fysiologisk *mångfald* anpassar sig till en social dikotomi.

Emellertid är det främsta målet för feministiska biologers argumentation inte den feministiska genusteorin, utan snarare den förutsatta naturligheten hos dikotomin kvinnokön/mankön, vilken vanligen styr beteendevetenskaperna. Denna förutsättning dominerar både inom etologisk forskning om djurs beteenden och neurologiska studier av hjärnans betydelse för kognitiva förmågor (se t. ex. Kimura, 1992).²³

Medicinsk och psykiatrisk debatt och praktik är också påverkade av idén om den naturliga dikotomin kvinnokön/mankön. Detta blir särskilt tydligt i hur man går till väga för att bestämma könet på ett barn: traditionellt har ett spädbarn klassats som av kvinnokön om det saknar penis. Denna metod har också tillämpats i de fall där spädbarnets genitalier inte uppfyllt kriterierna för kvinnokön. Med andra ord har tveksamma fall kategoriserats som kvinnokön (Unger och Crawford, 1992: 211, 215). Den underliggande grundförutsättningen är att varje mänsklig individ måste vara antingen av mankön eller av kvinnokön.

Även om det idag är kromosomer, könskörtlar och hormoner istället för yttre genitalier som anses vara de faktorer som bestämmer könet styrs fortfarande medicinsk praktik och diskurs av en strävan att vidmakthålla den binära uppdelningen. Susanne J. Kessler har studerat grunderna på vilka medicinska experter fattar beslutet i fallet av ett s.k. mellankönet [intersexed] barn. Beslutet fattas varken utifrån barnets kromosomstruktur eller dess könskörtlar. Det som ses som väsentligt är att undersöka om XY-individens yttre genitalier med hjälp av kirurgi och hormonbehandling kan formas till en penis med normalt utseende och av normal storlek. Om experterna bedömer att detta är möjligt blir spädbarnet kategoriserat som av mankön. Om det å andra sidan verkar som behandlingen inte kommer att lyckas med att producera en normal penis, blir XY-individen kategoriserad som av kvinnokön (Kessler, 1990/94: 223, 227-228).

Trots förfarandets genomgripande karakter beskriver läkare proceduren som "återställande", "rekonstruktion" och "komplettering" av könet. Kromosomerna, hormonsystemet och organen behandlas som otydliga anvisningar och man förutsätter att en "naturlig", "verklig" könsdikotomi existerar bakom dem (Kessler, 1990/94: 225-227, 231-232).²⁴

Alltså sträcker sig försöken att bevara den binära uppdelningen bortom den rena tanke sfären till den materiella verkligheten. Fysiskt avvikande individer pressas in i dikotomin kvinnokön/mankön med hjälp av medicinska ingrepp. Detta sätt att formera kön är emellertid inte begränsat till enbart "behandling

av avvikelser". Feministiska biologer och psykologer har hävdats att alla individer är underkastade liknande fysisk manipulation. Påståendet är att den normala kvinno- eller manskroppen inte är ett resultat av biomekanismens inre processer utan av de kausala interaktionerna mellan biomekanismen och dess sociala och kulturella omgivning.²⁵

En huvudpunkt i dessa argument är ifrågasättandet av kausal ordning. Feministiska biologer har avvisat idén om en orsakskedja vilken fortsätter från genetiska till hormonella skillnader och därifrån till organiska skillnader. De har betonat att studierna som rör relationerna mellan gener, hormoner och anatomi bara bevisar korrelationer, inte orsakskedjor. Bevisen tillåter antagandet att miljömässiga faktorer skapar olika erfarenheter, vilka i sin tur inverkar på hormonella funktioner och således även indirekt på andra organiska delar, till exempel skillnader i nervsystemet. Holly Devor utkristalliserar detta tänkesätt med uttalandet att "våra kroppar själva kan vara formade av roller vi spelar varje dag i våra liv" (Devor, 1989: 19, jfr. 36).

Denna alternativa förklaring får stöd i det faktum att i de flesta kända kulturer är miljön omkring och behandlingen av ett nyfött barn (och även ett foster) beroende av hur det klassificeras. Det är inte fråga om medvetna val eller beslut utan om mycket små, nästan omärkliga skillnader i sätten som barn blir behandlade på, i rytterna och intensiteten i interaktionen.²⁶

Följaktligen kan man konstatera att feministisk kritik av uppdelningen i mankön och kvinnokön har en radikal inriktning. Det är inte bara begrepp och uppfattningar som utsätts för nära granskning utan även *materiell verklighet*. Målet är inte att enbart studera hur sociala konventioner influerar teorier och uppfattningar om kroppen utan också att ta reda på *hur kropparna själva formas*, d.v.s. hur vi formerar oss själva och våra barn till mankön och kvinnokön. Enligt denna kritik är även kroppsliga könsskillnader sociala och kulturella fenomen. Den mänskliga kroppen är ett resultat av alla (inter)aktionerna i vilken den deltagit och har deltagit.

Detta är en viktig, ny utveckling inom fe-

ministiskt tänkande: den könsdifferentierade kroppen ses inte längre som en naturskapelse. Emellertid kan idén bli – och har blivit – formulerad på olika sätt, och dessa formuleringar är i sig själva inte oskyldiga, utan för med sig antaganden om beteendens och handlingars karaktär.

Till exempel formuleras stundtals denna insikt med användning av genusbegreppet och de besläktade produktionsmetaforerna. Judith Butler säger exempelvis i sin bok *Gender Trouble* att "genus bör inte förstås enbart som de kulturellt överförda betydelserna på ett på förhand givet kön", utan "måste också beskriva just de produktionsredskap varigenom könen själva bildas." (t.ex. Butler, 1990a: 7). På liknande sätt tar Thomas Laqueur till genusbegreppet när han beskriver den nya utvecklingen inom feministisk forskning: "några av de så kallade könsskillnaderna i biologisk och sociologisk forskning visar sig vara genusskillnader när allt kommer omkring..." (1990/92: 13). Det är viktigt att lägga märke till att fastän denna typ av formulering frångår idén om ett på förhand givet kön behåller den ändå kön/genustänkandets grundläggande struktur. Två centrala delar förblir intakta: separationen av det naturliga från det kulturella och den kausala förklaringsmodellen.

Maskineri- och redskapsmetaforer för med sig idén om råmaterial, d.v.s. ett naturligt ämne som föregår och är oberoende av produktionsprocessen. I traditionellt kön/genustänkande sågs kvinnokroppar och manskroppar som råmaterialet till produktion av genus. Den nya hypotesen är att också kvinnokroppar och manskroppar är produkter; alltså måste det finnas något som kommer före dessa konstruktioner och passerar som deras råmaterial: en kropp som är fri från kulturens könsdifferentierade kategorier. Även om gränsen mellan naturskapat och kulturellt producerat dras på ett nytt sätt så finns den fortfarande där.

Det är därför som Butler, som vill få bort alla natur/kulturdistinktioner, tvingas vidareutveckla sitt resonemang genom att lägga till att produktionen av kön är en process som skapar till och med sitt eget råmaterial (1990a: 37-38, 73-75). Hennes vidareutveckling är

emellertid bara ett annat sätt att säga att processen ifråga inte bör uppfattas som en produktionsprocess i ordets vanliga mening. I själva verket argumenterar Butler för att sättet att bli könsdifferentierad måste uppfattas på ett annat vis: som upprepade *handlingar* som återspeglar varandra [citational *action*] (1990a: 144-145; 1994: 9-11, 107-109)²⁷

Bilden av produktion antyder också en viss förståelse för relationen mellan den naturliga kroppen och kulturen som könsdifferentierar den. Den antyder att interaktionen mellan dem är kausal: det kroppsliga materialet och maskineriet för könsproduktion uppfattas som två separata system som kan beskrivas oberoende av varandra.²⁸ Alltså, när kön/genusdistinktionen avvisas med påståendet att även kön är en social produkt, förblir en del av "logiken" intakt.

I det följande kommer jag att hävda att feministisk tradition inkluderar mer radikala – och mer fruktbara – sätt att kritisera begreppen kön och genus och de teorier som grundar sig på dem. Några av de mest lovande metoderna ifrågasätter mer än just själva förutsättningen att kvinnor och män naturligt fördelar sig i två separata grupper. I stället för att ersätta biologiska orsaker med sociala orsaker, föreslår de att på det hela taget är begreppet orsak och verkan inte tillräckligt för att analysera könsskillnader. Kausalt tänkande i allmänhet måste ifrågasättas om sexualiteten skall kunna förstås i hela dess komplexitet. Denna typ av kritik leder oss till fenomenologins begrepp, vilka är mycket annorlunda än de som anglo-amerikanska feminister har ärvt från 1960- och 1970-talens debatter.

Avsikten med den sista delen av min artikel är att introducera ett alternativt begreppsmässigt system för att tolka kroppar, kön och genus och deras relationer. Det grundar sig på den kroppens fenomenologi som utvecklades av Maurice Merleau-Ponty och Simone de Beauvoir på 1940-talet. Det är inte min intention att påstå att Merleau-Pontys och Beauvoirs arbeten har blivit bortglömda i senare tiders feministiska diskussioner. Tvärtom tycks det som att även några av de allra senaste utvecklingarna inom feministisk teori – inklusive Butlers arbete – grundas på de idéer som

först formulerades av dem.²⁹ Dock tror jag att skillnaderna mellan den fenomenologiska metoden och de metoder som utgår ifrån en kön/genusdistinktion till stora delar har förblivit förbisedda. Min intention är att belysa dessa skillnader och, genom att göra så, bana väg för ett nytt perspektiv inom senare tids feministiska diskussioner om kropp och kön.

Varats stilar

Simone de Beauvoir inleder sin bok *La deuxième sexe* med att framlägga en stark kritik mot alla kausala teorier om förhållandet mellan kvinnor och män. Hon studerar tre ledande förklaringsystem – biologi, psykoanalys och historisk materialism – och drar slutsatsen att inget av dem är tillräckligt. Även om man tar dem tillsammans lyckas de inte göra fenomenet begripligt, hävdar hon. Enbart en beskrivning av biologiska, psykologiska och sociala fakta och av de kausala relationerna mellan dem kan inte lösa problemet eftersom det vi ytterst står inför är en fråga om *värden och betydelse*:

...kroppen, det sexuella livet och teknologins resurser existerar på ett konkret sätt för människor såtillvida att de fattar dem i det totala perspektivet av sin existens. Värdet av muskelstyrka, av fallosen, av verktyget kan bestämmas blott i en värld av värden (1949/93: 106, 1949/87: 91)

Således kan vi se grunderna för den vedertagna uppfattningen enligt vilken Beauvoir är grundaren till kön/genusdistinktionen.⁴⁰ Hon använder förvisso det biovetenskapliga begreppet *kvinnokön*. Hon presenterar även de psykologiska, sociologiska och historiska idéer som utkristalliseras i begreppet *genus*. Men vi kan också se vad som är fel med denna uppfattning: Beauvoir presenterar inte dessa begrepp som underlag för en teori om kvinnor. Tvärtom vill hon visa att som sådana är de oanvändbara.⁴¹ Hennes slutsats är att könsrelationen bara kan förstås i den existentiellistiska filosofins kontext (1949/93: 109, 1949/87: 93).

Det förutsätts vanligen att den existentiellism som Beauvoir hänvisar till är Sartres dua-

listiska teori om varandets två separata sfärer: varat-för-sig- [being-for-itself] och varat-i-sig [being-in-itself] (t.ex. Butler, 1990a: 12, 129; Chanter, 1995: 49-79). Detta är emellertid ett misstag. Michèle La Dœuff, Sonja Kruks och Eva Lundgren-Gothlin har alla på övertygande sätt argumenterat att Beauvoir utvecklade en teori om mänsklig existens som på avgörande sätt skiljer sig ifrån Sartres (La Dœuff, 1979/80, 1989/91; Kruks, 1990, 1992; Lundgren-Gothlin, 1991).⁴² Jag har annorstädes hävdad att Beauvoirs syn på det kroppsliga i mänsklig existens ligger mycket närmare Maurice Merleau-Pontys antidualistiska filosofi än Sartres dikotomiska tänkande (Heinämaa, 1995, 1996, 1997).⁴³ Här är min målsättning att klargöra hur denna syn på kroppen och dess könsdifferentierade natur skiljer sig från de synsätt på kroppen – som, till exempel, ett naturligt objekt – som utvecklats av feminister som har accepterat kön/genusdistinktionen.

Utgångspunkten är den fenomenologiska insikten att kroppen inte är ett objekt, utan *villkoret* för alla objekt och all vår kunskap om dem. Det är ett nödvändigt, rörligt perspektiv som gör objekten möjliga för oss. Detta betyder att relationerna mellan den levande, uppfattande kroppen och objekten som uppfattas inte kan vara lika dem mellan objekt: kausala eller funktionella. Kroppen är *sammanflätad* med sina objekt. Relationen är en inre relation av beroende: relationer kan inte separeras utan att viktiga delar av dem går förlorade.

När människokroppen inte uppfattas som ett objekt kan inte sexualitet och kön förstås som attribut. Istället blir de teoretiserade som sätt, eller *stilar*, att vara (Heinämaa 1995, 1996, 1997). Denna alternativa uttolkning har två intressanta konsekvenser för uppfattningarna om sexuell identitet. För det första kan man inte hitta en stilens enhet under eller bakom de konkreta handlingar som ses som dess yttringar. Till exempel är inte uttrycken för en personlig stil – hållningen, leendet, frisyren och kläderna – sammanhållna av någon gemensam orsak, fysisk eller mental. Inte heller materialiserar de en gemensam form. Istället är deras enhet som ett nät eller en väv-

nad av ofullständiga och varierande samband.³⁴ På samma sätt kan inte kvinnokön, som varats stil, bestämmas av ett gemensamt ursprung eller form; man kan bara förstå det genom att studera dess konkreta manifestationer och relationer mellan dem. Detta är precis vad Simone de Beauvoir sätter sig för att göra i *La deuxième sexe*; hon vägrar reducera kvinnokön eller egenskapen att vara kvinna till något enda ursprung utan går istället vidare till att beskriva dess varierande "konkreta förverkliganden" (1949/93: 43, 1949/87: 42).

För det andra är stil inte en konstellation av bestämda egenskaper eller handlingar utan en öppen, ofullständig struktur. En personlig stil är till exempel inte en samling handlingar utan ett sätt att handla: att tänka, att skriva, att dansa, att kasta, att andas, o.s.v. Den löper genom hela livet som en melodi: det finns ingen kärna, ingen särskild konstant, inga gemensamma kvaliteter eller antal sådana närvarande. Med Martin C. Dillons ord är stilens enhet "en adverbial enhet" (1988: 79). Om sexualitet är en stil kan vi således inte förstå egenskapen att vara kvinna, kvinnokön eller kvinnlighet genom att fokusera på specifika handlingar, som exempelvis barnafödande. Vi måste studera handlingarnas helhet och försöka hitta dess klanger och melodier (Merleau-Ponty, 1945/93: 194, 378; 1945/62: 166, 327; de Beauvoir, 1949/93: 43, 1949/87: 41).³⁵

I sin text *Phénoménologie de la perception* beskriver Merleau-Ponty denna perspektivförskjutning med orden

... det sexuella livet är inte blott en effekt av de processer som har sitt säte i de genitala organen, libidon är inte en instinkt, eller en aktivitet som av naturen styrs mot fastställda mål, det är den genomgående kraften vilken det psykosomatiska subjektet följer i skilda inramningar, för att befästa sig själv genom olika erfarenheter, för att få en struktur för sätten att föra sig på (1945/93: 185; 1945/62: 158).

Han fortsätter med att jämföra sexualitet med dofter och ljud som sprider sig från speciella organ till hela kroppen och objekten runt den. Sexualitet visar sig vara ett slags intentionalitet som strukturerar alla aktiviteter

på samma sätt som en atmosfär eller stämning skuggar hela världen. Således kan kvinnokön och kvinnlighet inte förstås som två separata attribut utan måste uppfattas som två variationer av samma system av betydelser och som sådana oskiljbara, obegripliga utan varandra.

(Bio)vetenskapliga beskrivningar av kroppen och kön förstås som generaliseringar och abstraktioner gjorda för specifika ändamål. Kromosomer, hormoner och gonader kan inte i sig själva göra kroppen och dess sätt att vara begripliga. De kan inte i sig uppenbara vad som är, utan bara ge oss användbara abstraktioner av variationen i våra livserevener (Beauvoir, 1949/93: 43, 1949/87: 41).

Det är möjligt att teoretisera om kroppen på detta sätt bara om man överger den traditionella identifieringen av det intentionella som mentalt. Både Merleau-Ponty och Beauvoir ser kroppen, inte medvetandet, som ett säte för intentionalitet av betydelser, värden och innebörder [significations]. Kroppen förstås ytterst som ett system – eller än bättre som ett sediment – av värden och betydelser skapade av tidigare kroppsliga handlingar: hållningar, gester och rörelser (Merleau-Ponty, 1945/93: 179, 217-221, 1945/62: 153, 186-189).³⁶

Här är de värden och betydelser som är avgörande inte de som tvingas på oss av andra – samhället – utan de som vi förverkligar i våra egna handlingar. De är inte externa i förhållande till kroppen, utan dess egna (om)skapelser. Det är därför som Beauvoir skriver att "man blir [*devenir*] en kvinna" (1949/93: 13, 1949/87: 295), inte att man görs till en sådan.

Vi kan nu bättre förstå Beauvoirs betoning av påståendet att könsskillnader inte kan förstås enbart genom att studera objekt, handlingar och deras kausala relationer. Hennes teori är att denna skillnad går så djupt i våra existenser att ingen vetenskaplig abstraktion kan förklara den. Den är strukturen på vårt sätt att vara, inte ett särskilt objekt, attribut eller en samling av dem.

Sålunda är könsskillnaden i en mening en nödvändig del av vårt väsen. Merleau-Ponty formulerar denna idé med att säga att "en man utan händer eller utan kön är lika omöjlig att föreställa sig som en utan tankeförmå-

ga" (1945/93: 198, 1945/62: 170).³⁷ I *La deuxième sexe* tycks Simone de Beauvoir förneka detta när hon skriver att vi kan föreställa oss ett icke-könsdifferentierat samhälle men inte en odödlig människa (1949/93: 40, 1949/87: 39). Denna spänning upplöses i en gemensam förståelse av nödvändighetens natur: båda håller med om att i mänsklig existens är nödvändigheten inte konstant utan föränderlig. Merleau-Pontys karakteristik tydliggör denna punkt:

... det finns i mänsklig existens inte något ovillkorligt innehav, och likväl inga slumpartade attribut. Mänsklig existens kommer att tvinga oss att revidera våra vanliga föreställningar om nödvändighet och eventualitet, därför att den är en transformation av eventualitet till nödvändighet genom återupprepad handling (1945/93: 193, 1945/62: 170).

Både Merleau-Ponty och Beauvoir betraktar kroppen som ett system av *signifikanter*. Detta betyder att dess strukturer och relationer är godtyckliga i den meningen att de inte grundar sig på något annat än tidigare signifikanta handlingar. Av det följer emellertid inte att strukturen eller ens en av dess delar kan förändras av en individuell handling. I denna betydelse är sambanden nödvändiga: de gör nya handlingar möjliga.³⁸

Men som alla betydelsestrukturer upprätthålls även denna inte av något annat än repetition – och förändras sålunda också i upprepningen av avvikande och subversiva handlingar.

Avslutning

Maurice Merleau-Pontys och Simone de Beauvoirs beskrivningar av kropp och kön erbjuder ett alternativ till både de feministiska teorier som grundas på kön/genusdistinktionen och till kritiken som avvisar denna distinktion genom att framställa även kroppen som en produkt. Den fenomenologiska metoden möjliggör en mer radikal kritik av den (bio)vetenskapliga uppfattningen av kön än kritiken som bara förändrar den kausala ordning som postulerats av biologiska determinister.

Enligt den fenomenologiska förståelsen hänvisar inte orden "kvinnokropp", "kvinnlig" och "kvinna" till objekt eller attribut som finns beskrivna i biologiska, sociala eller psykologiska vetenskaper. Snarare karakteriserar de sätt att hantera objekt och metoder att kombinera attribut, det vill säga, varats stilar.

Följaktligen faller Luce Irigaray inte tillbaka på biologisk determinism eller förespråkar någon oföränderlig essens när hon skriver om "kvinnlig åtrå", "kvinnligt språk" och "kvinnlig fantasi" (1977/83: 29).³⁹ Men det är också vilseledande att påstå att hennes text enbart handlar om språk eller diskurs.⁴⁰ Istället för att teoretisera om biologiska kroppar eller litterära former beskriver hon en viss *materiell stil* vilken har blivit reducerad av "en diskursivitet [discursivity] som inte kan föreställa sig den", men som ändå "motstår och sönderspränger varje väl etablerad form, uppgift, idé eller begrepp" (Irigaray, 1977/83: 76).

TACK TILL

Jag är skyldig Lynn Hankinson Nelson, Martina Reuter och Ritva Ruotsalainen ett särskilt tack för deras kritiska insikter och bra förslag.

(översättning Karin Lindeqvist)

NOTER

¹ Detta gäller särskilt i USA och Storbritannien. I Kanada och Australien har den feministiska traditionen varit mindre enhetlig i detta avseende.

² Jfr. Bordo 1990:1135-1136; Butler, 1990b: 324-325, Heinämaa, 1993.

³ För denna aspekt av kausala relationer, se t. ex. Melden, 1961/64: 43-55; Stoutland, 1970; von Wright, 1971/93: 83-131.

⁴ Jfr. Gatens, 1983/91:150; Birke, 1986: 88-91.

⁵ Denna distinktion är inte lika avgörande utanför engelskspråkiga feministiska studier där teorier formulerats med mycket annorlunda metoder. Det mest fruktbara alternativet tycks vara begreppet *könsskillnad* (sexual difference) som utvecklats av franska feminister, främst Hélène Cixous och Luce Irigaray. Det grundar sig i den filosofiska diskussionen om möjligheten av genuina, absoluta skillnader mellan subjekt vilken, via Jacques Derridas arbeten, går sig tillbaka till Husserls och Descartes arbeten. Se t. ex. Cixous, 1975/86; Irigaray, 1974/90, 1984. Också några av de teoretiker som deltar i de anglo-amerikanska teoretiska diskus-

- sionerna använder begreppet könsskillnad. Se de Lauretis, 1987; Braidotti, 1991, 1994; Grosz, 1994.
- ⁶ Som alltid när en fackmässig vokabulär introduceras lutar sig ingenting i mina argument mot de specifika orden "konkret" och "karaktäriserande".
- ⁷ Om "kvinnors känslomhet", se Heinämaa och Reuter, 1994.
- ⁸ Jfr. Kimura, 1992.
- ⁹ För en utvidgning av den starkt konstruktivistiska hypotesen till kroppsliga egenskaper – hormonella och hos hjärnan – se t.ex. Devor, 1989; Kaplan och Rogers, 1990.
- ¹⁰ Jfr. Flax, 1990: 49.
- ¹¹ Jfr. Butler, 1990a: v-ix, 1-34; Flax, 1990: 147; Grosz, 1994: 16-18; Chanter, 1995: 24-25.
Argumentet att det finns en *kartesiensk* sinne/kropp-distinktion underförstådd i kön/genusbegreppet är problematiskt. För det första håller feminister sällan med om idén om två skilda substanser, vilken dominerar Descartes *Meditations de Prima Philosophiae* (1641/90). För det andra kompliceras argumentet av det faktum att det inte är det enda sättet som Descartes beskriver relationen sinne/kropp. I *Passions de l'Âme* tycks det psykiska och det kroppsliga vara mer som attribut till en substans – människan – än som två separata substanser (Descartes, 1649/90).
- ¹² Chanter, 1995: 41-42.
- ¹³ Stollers arbete bygger i stora delar på de begrepp som utvecklades av psykiatrikerna John Money, Joan Hampson och John Hampson vid Johns Hopkins Hospital på 1950-talet; jfr. Ruotsalainen, 1995. Liknande distinktioner hade redan gjorts av Sigmund Freud (1920/90) och Margaret Mead (1950/62).
- ¹⁴ Moira Gatens (1983/91) kritiserar Stoller för att framförallt diskutera dessa fenomen utifrån manliga individers synpunkt.
- ¹⁵ Vid sidan av dessa framlägger Stoller idén om en speciell "biologisk kraft" för att kunna förklara de typer av beteenden som han inte lyckades göra begripliga genom observerbara biologiska och sociala faktorer (1968/74: 48, 65-85).
- ¹⁶ När han gör denna åtskillnad refererar Stoller till Freuds essä 'A Case of Homosexuality in a Woman' (Freud, 1920/90). I den särskiljer Freud tre aspekter på (homo)sexualitet: fysiska karaktäristiska, mentala karaktäristiska och objektval (1920/90: 389-399). Stoller likställs sitt genusbegrepp med den andra och den tredje punkten Freuds lista, och ersätter sålunda Freuds tredelade uppdelning med en dualism.
- ¹⁷ Här bör "behaviorism" förstås i en vid betydelse av ordet. Således är den inte begränsad till B. F. Skinners stimuli-responsmodell utan inkluderar också senare funktionalistiska teorier vilka tillåter hänvisningar till organismens inre "mentala" tillstånd. Det vanliga antagandet hos klassisk behaviorism och senare tids funktionalistiska psykologi är att mentala tillstånd kan individualiseras kausalt, d.v.s. genom deras *kausala* förhållanden till miljöns påverkan ('input'), kroppsligt beteende ('output') och andra mentala tillstånd. Jfr. Block, 1978: 261-266; Gatens, 1983/91: 142-143; Churchill, 1984/88: 36-38.
- ¹⁸ Vid sidan av hela organismen kallas också många funktioner, delar och undersystem i kroppen för "manliga" och "kvinnliga". Även i vetenskapliga texter, och särskilt inom etologi och hjärnforskning, används termerna "manligt hormon", "manligt hormonsystem", "manlig hjärna" och "manligt beteendemönster". Se t.ex. Kimura, 1992: 82; jfr Kaplan och Rogers, 1990; Leigh Star, 1991. Medicinhistoriska studier har visat att detta är något relativt nytt. Könsuppdelningen utvidgades till alla delar av kroppen så sent som på sjuttonhundratalet. Innan dess sågs den mänskliga kroppen som varande av en enda sort. Skillnaderna mellan män och kvinnor sågs som gradskillnader: man trodde att samma fortplantningsorgan i brist på livskraft hade blivit "kvar på insidan" av kvinnokroppen. (Laqueur, 1990/92).
- ¹⁹ Jfr. Rubin, 1975: 166; Birke, 1986; Kessler, 1990/94; Oudshoorn, 1994: 1-5.
- ²⁰ Jfr. Jay, 1991.
- ²¹ I sin bok *Making Sex* (1990) [sv. övers. *Om könenas uppkomst* (1994)] hävdar Thomas Laqueur att denna uppfattning av könen som varandras motsatser inte blev dominerande inom medicinen förrän på sjuttonhundratalet.
Definitionen som utgår från könskörtlarna introducerades inom medicinen på artonhundratalet (Laqueur, 1990/92: 175-181; Kessler, 1990/94: 229). Dessförinnan ansågs livmodern vara den avgörande faktorn för kvinnokön (Laqueur, 1990/92: 149-154). Inte förrän på nittonhundratalet har hormoner och kromosomer ersatt definitioner baserade på organ (Oudshoorn, 1994: 9; Ruotsalainen, 1995: 7). Några forskare har väckt tanken att dessa nya definitioner gör det möjligt att skilja kvinnokön från fortplantning och ger utrymme åt dess erotiska och estetiska funktioner (Kessler, 1990/94: 228).
- ²² Vid sidan av de kvinnliga och manliga kromosomstrukturerna (XX och XY) finns det olika variationer. Till exempel är XO-individerna (det s.k. Turners syndrom) lika XX-individerna vad gäller kroppsligt utseende och yttre genitalier, men de har utvecklade inre genitalier och är sålunda sterila. Variationer i könskromosomerna förekommer i ungefär tre fall på tusen, d.v.s. dubbelt så många som fallen av Downs syndrom.
- ²³ Jfr. Devor, 1989:10-19; Kaplan och Rogers, 1990: 206-212; Leigh Star, 1991.
- ²⁴ Även idag styrs behandlingen av *mellankönade* spädbarn av den teori om hur sexuella identiteter formas som framlades av John Money, Joan Hampson och John Hampson på 1950-talet. Dessa är de källor ur vilka Robert Stoller hämtade grunden till sin uppdelning i kön/genus; jfr. Ruotsalainen, 1995.
- ²⁵ Se t.ex. Kaplan och Rogers, 1990: 215; Haraway, 1991: 199-200; Leigh Star, 1991: 239; jfr. Birke, 1986: 68, 88; Kimura, 1992: 81, 85.
- ²⁶ Jfr. Stern, 1985.
- ²⁷ Isabell Lorey hävdar att termen "kön" har en dubbel betydelse i Butlers text: den refererar både till "en belägen kropp" och till "en sexuellt differentierad anatomi" (Lorey, 1993:12).

- ²⁸ Jfr. Birke, 1986: 88-91.
- ²⁹ Flera feminister har använt begrepp som utvecklats av Merleau-Ponty. Särskilt tycks Merleau-Pontys begrepp *kroppsbild* eller *kroppsschema* vara fruktbart för feministisk teori. Till exempel har Iris Marion Young tillämpat det i sina studier av skillnaderna mellan kvinnors och mäns kroppsliga erfarenheter (1989, 1990). En senare tillämpning återfinns i Elizabeth Grosz *Volatile Bodies* (1994). Jfr. också Bigwood, 1991; Heinämaa och Reuter, 1994; Reuter, 1995.
- Några feministiska teoretiker, som till exempel Moira Gatens och Elizabeth Grosz, sammansmälter Merleau-Pontys begrepp kroppsschema med Lacans begrepp imaginär anatomi. Denna sammansmältning tycks gynnsam för feministisk teori, men den kan också visa sig problematisk eftersom den döljer viktiga skillnader i Merleau-Pontys och Lacans förståelse av subjektets förhållande till språket. Se t. ex. Merleau-Ponty, 1960/64: 139-141; jfr. Dillon, 1988.
- Däremot betraktas de Beauvoir i den anglo-amerikanska traditionen vanligen som en anhängare av Sartres existentialism och som en grundare av kön/genusdistinktionen, och blir sålunda ofta ignorerad av dem som är intresserade av försöket att utveckla en icke-dualistisk teori om sexualitet.
- De fenomenologiska begreppen och frågorna har utvecklats vidare i de franska teoretikerna Luce Irigarays (1984) och Julia Kristevas (1974/84) skrifter. Jfr. Silverman, 1991; Whitford, 1991; Mortensen, 1994; Chanter, 1995; Honkasalo, 1995. I Irigarays och Kristevas arbeten ingår kroppens fenomenologi i ett intressant men problematiskt samspel med psykoanalytisk teori och strukturalistisk lingvistik.
- ³⁰ Denna traditionella anglo-amerikanska tolkning accepteras även av forskare som är kritiska till kön/genusdistinktionen, se t.ex. Butler, 1986, 1990a: 111-128, 1992: 140; Chanter, 1995: 49-79; jfr. Heinämaa, 1995.
- ³¹ Jfr. Zerilli, 1992; Heinämaa, 1995.
- ³² Jfr. Lloyd, 1984; La Caze, 1994; Reuter, 1995.
- ³³ Jfr. Kruks, 1992.
- ³⁴ Martin C. Dillon belyser den fenomenologiska teorin om stil genom att jämföra den med Wittgensteins begrepp släktdrag (1988: 179). Stilens enhet är som den hos ett garn som hålls ihop, inte med hjälp av en enda lång tråd, utan av flera korta fibrer som delvis täcker varandra. (Wittgenstein, 1953/81: 66).
- ³⁵ I denna förståelse är adverbet "kvinnligt" mindre missledande för att karaktärisera kön och sexualitet än substantiven "kvinna" och "individ av kvinnokön" vilka avser att hänvisa till *objekt*.
- ³⁶ Jfr. Dillon, 1988: 127, 186-201.
- ³⁷ Jfr. Husserl, 1934-37: 191-192.
- ³⁸ Jfr. Judith Butlers förståelse av den heterosexuella matrisen i *Gender Trouble* (1990a: 145) och *Bodies that Matter* (1994: x-xi, 9, 94-95).
- ³⁹ Som t. ex. Toril Moi (1988: 137-147) och Jane Flax (1990: 171-178) förestår.
- ⁴⁰ Som t.ex. Toril Moi (1988: 147-148), Jane Flax (1990: 177-178).

LITTERATUR

- Bigwood, Carol: 1991, 'Renaturalizing the Body (with a Little Help from Merleau-Ponty)', *Hypatia*, 6.3, 54-73
- Birke, Lynda: 1986, *Women, Feminism and Biology: The Feminist Challenge*. Brighton, Sussex: Harvester Press.
- Block, Ned: 1978, 'Troubles with Functionalism', i Wade Savage (red.), *Minnesota Studies in the Philosophy of Science: Perception and Cognition: Issues in the Foundation of Psychology*. Minneapolis: Minnesota University Press.
- Bordo, Susan: 1990, 'Feminism, Postmodernism, and Gender-Scepticism', i Linda J. Nicholson (red.), *Feminism/Postmodernism*. New York and London: Routledge.
- Braidotti, Rosi: 1991, *Patterns of Dissonance: A Study of Women in Contemporary Philosophy*, övers. Elizabeth Guild. Cambridge: Polity Press.
- : 1994, *Nomadic Subjects: Embodiment and Sexual Difference in Contemporary Feminist Theory*. New York: Columbia University Press.
- Butler, Judith: 1986, 'Sex and Gender in Simone de Beauvoir's *Second Sex*', *Yale French Studies*, No. 72, 35-49.
- : 1990a, *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*. New York, London: Routledge.
- : 1990b, 'Gender Trouble, Feminist Theory, and Psychoanalytic Discourse', i Linda J. Nicholson (red.), *Feminism/Postmodernism*. New York and London: Routledge.
- : 1992, 'Gender', i Elisabeth Wright (red.), *Feminism and Psychoanalysis: A Critical Dictionary*. Cambridge: Blackwell.
- : *Bodies that Matter: On the Discursive Limits of "Sex"*. New York and London: Routledge.
- Chanter, Tina: 1995, *Ethics of Eros: Irigaray's Rewriting of the Philosophers*. New York and London: Routledge.
- Chodorow, Nancy: 1978, *The Reproduction of Mothering: Psychoanalysis and the Sociology of Gender*. Berkeley, London: University of California Press. (Sv. övers. 1988: *Femininum – maskulinum: Modersfunktion och könssociologi*. Natur & Kultur.)
- Churchland, Paul M.: 1984/88, *Matter and Consciousness: A Contemporary Introduction to the Philosophy of Mind*. Cambridge, Massachusetts: MIT.
- Cixous, Hélène: 1975/86: 'Sorties: Out and Out: Attacks/Ways Out/ Forays', in Hélène Cixous and Catherine Clément, *The Newly Born Woman*, övers. Betsy Wing, edited by Sandra Gilbert. Manchester: Manchester University Press.
- de Beauvoir, Simone: 1949/93, *Le deuxième sexe I: Les faits et les mythes*. Paris: Gallimard. (Sv. övers. 1973: *Det andra könet*.)
- : 1949/91, *Le deuxième sexe II: L'expérience vécue*. Paris: Gallimard.
- : 1949/87, *The Second Sex*, övers. och red. H. M. Parsley, London: Penguin.
- de Lauretis, Teresa: 1987, *The Technologies of Gender: Essays on Theory, Film and Fiction*. Bloomington, Indianapolis: Indiana University Press.
- Descartes, René: 1641/90, 'Meditations of First Philosophy', trans. John Cottingham, i *The Philosophical Writings of Descartes*. Cambridge and New York: Cambridge University Press.

- : 1649/90, 'The Passions of the Soul', övers. Robert Stoothoff, i *The Philosophical Writings of Descartes*. Cambridge, New York: Cambridge University Press.
- Devor, Holly: 1989, *Gender Blending: Confronting the Limits of Duality*. Bloomington, Indianapolis: Indiana University Press.
- Dillon, Martin C.: 1988, *Merleau-Ponty's Ontology*. Bloomington, Indianapolis: Indiana University Press.
- Duran, Jane: 1991, *Toward a Feminist Epistemology*. Savage: Rowman & Littlefield.
- Flax, Jane: 1990, 'Postmodernism and Gender Relations in Feminist Theory', in Linda J. Nicholson (red.), *Feminism/Postmodernism*. New York and London: Routledge.
- : 1993, *Disputed Subjects: Essays on Psychoanalysis, Politics and Philosophy*. New York and London: Routledge.
- Fraser, Nancy och Linda Nicholson: 1990, 'Social Criticism Without Philosophy: An encounter between feminism and postmodernism', in Linda J. Nicholson (red.), *Feminism/Postmodernism*. New York and London: Routledge.
- Freud, Sigmund: 1920/90, 'The Psychogenesis of a Case of Homosexuality in a Woman', i *Case Histories II*, övers. och red. James Strachey. London, New York: Penguin.
- Gatens, Moira: 1983/91, 'A Critique of the Sex/Gender Distinction', i Senja Gunew (red.), *A Reader in Feminist Knowledge*. London och New York: Routledge.
- Gilligan, Carol: 1982, *In a Different Voice: Psychological Theory and Women's Development*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- Greer, Germaine: 1970/78, *The Female Eunuch*. New York: Bantam Books.
- Grosz, Elisabeth: 1994, *Volatile Bodies: Toward a Corporeal Feminism*. Bloomington, Indianapolis: Indiana University Press.
- Haraway, Donna: 1991, *Simians, Cyborgs, and Women*. New York: Routledge.
- Heinämaa, Sara: 1993, 'Paikka tutkimuksessa: henkilökohtaisen paikanmäärityksen vaatimus naistutkimuksessa', *Naistutkimus/Kvinnoforskning*, 6.1, 16-35; på engelska: 'The Rhetoric of Positioning in Women's Studies', *Nora: Nordic Journal of Women's Studies*, 2.2, 83-94.
- : Heinämaa, Sara 1996: Ele, tyli ja sukupuoli: Merleau-Pontyn ja Beauvoirin ruumiinfenomenologia ja sen merkitys sukupuoliyksymykselle, Helsinki, Gaudemaus.
- : 1997: "What is a woman? Judith Butler and Simone de Beauvoir on the foundations of the sexual difference", *Hypatia*, vol. 12, no. 1.
- Heinämaa, Sara and Martina Reuter: 1994, 'Naisten tunneherkyyks: filosofinen keskustelu tunteiden järjellisydestä', *Naistutkimus/Kvinnoforskning*, 7.1, 4-20; på engelska 'Reflections on the Rationality of Emotions and Feelings', under utg. i Drude von der Fehr, Anna G. Jónasdóttir and Bente Rosenbeck (red.), *Ambiguous Times*.
- Honkasalo, Marja-Liisa: 1995, 'Bodily Subjectivity in "Repressive" och "Avant-garde" Theories: Reflections on Maurice Merleau-Ponty and Julia Kristeva'. opublicerat manuskript.
- Humm, Maggie: 1990, *The Dictionary of Feminist Theory*. Columbus: Ohio State University.
- Husserl, Edmund: 1934-37/1954, *Die Krisis der europäischen Wissenschaften und die transzendente Phänomenologie: Ein Einleitung in die phänomenologische Philosophie*. Haag: Martinus Nijhoff.
- Irigaray, Luce: 1974/90, *Speculum de l'autre femme*. Paris: Minuit.
- : 1977/83, *Ce sexe qui n'en pas un*. Paris: Minuit.
- : 1984, *Ethique de la différence sexuelle*. Paris: Minuit. (Sv. övers.: Könsskillnadens etik.)
- Jay, Nancy: 1991, 'Gender and Dichotomy', i Senja Gunew (red.), *A Reader in Feminist Knowledge*. London and New York: Routledge.
- Kaplan, Gisela T. and Lesley J. Rogers: 1990, 'The Definition of Male and Female: Biological reductionism and the sanctions of normality', in Senja Gunew (red.), *Feminist Knowledge, Critique and Construct*. London and New York: Routledge.
- Kessler, Suzanne J.: 1990/94, 'The Medical Construction of Gender: Case management of intersexed infants', i Anne C. Herrmann och Abigail J. Stewart (red.), *Theorizing Feminism: Parellel Trends in the Humanities and Social Sciences*. Boulder, San Francisco: Westview Press.
- Kimura, Dorren: 1992, 'Sex Differences in the Brain', *Scientific American*, 267.3, 81-87.
- Kristeva, Julia: 1974/84, *Revolution in Poetic Language*, trans. Margaret Waller. New York: Columbia University Press.
- Kruks, Sonja: 1990, *Situation and Human Existence: Freedom, Subjectivity and Society*. New York: Routledge.
- : 1992, 'Gender and Subjectivity: Simone de Beauvoir and contemporary feminism', *Signs*, 18.1, 89-110.
- Laqueur, Thomas: 1990-92, *Making Sex: Body and Gender from Greeks to Freud*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press. (Sv. övers. 1994: *Om könnens uppkomst: Hur kroppen blev kvinnlig och manlig*. Symposium.)
- La Caze, Marguerite: 1994, 'Simone de Beauvoir and Female Bodies', *Australian Feminist Studies*, No. 20, 91-105.
- Le Dœuff, Michèle: 1979/80, 'Simone de Beauvoir and Existentialism', *Feminist Studies*, 6.2, 277-289.
- : *Hipparchia's Choice: An Essay Concerning Women, Philosophy Etc.*, övers. Trista Selous. Oxford and Cambridge: Blackwell.
- Leigh Star, Susan: 1991, 'The Politics of Right and Left', i Senja Gunew (red.), *A Reader in Feminist Knowledge*. London and New York: Routledge.
- Lloyd, Genevieve: 1984, *The Man of Reason: "Male" and "Female" in Western Philosophy*. London: Methuen.
- Lorey, Isabell: 1993, 'Der Körper als Text und das aktuelle Selbst: Butler und Foucault', *Feministische Studien*, 11.1, 11-23.
- Lundgren-Gothlin, Eva: 1991, *Kön och existens: Studier i Simone de Beauvoir's Le Deuxième sexe*. Göteborg: Daidalos.
- : 1995, 'Gender and Ethics in the Philosophy of Simone de Beauvoir', *Nora: Nordic Journal of Women's Studies*, 3.1, 3-13.
- Mead, Margaret: 1950/62, *The Male and the Female: A Study of the Sexes in a Changing World*. Harmondsworth, Middlesex: Penguin.
- Melden, A. I.: 1961/64, *Free Action*. London: Routledge and Kegan Paul.

- Merleau-Ponty, Maurice: 1945/93, *Phénoménologie de la perception*. Paris: Gallimard.
 —: 1945/62, *Phenomenology of Perception*, övers. Colin Smith. New York: Routledge and Kegan Paul.
 —: 1960/64, 'The Child's Relations with Others', övers. William Cobb, in *The Primacy of Perception*, red. James M. Edie. Evanston: Northwestern University Press.
- Millett, Kate: 1969/70, *Sexual Politics*. New York: Ballantine Books. (Sv. övers.: 1971, *Sexualpolitiken*. Stockholm: Rabén & Sjögren.)
- Moi, Toril: 1988, *Sexual/Textual Politics: Feminist Literary Theory*. London and New York: Routledge.
 —: 1989, 'Feminist, female, feminine', i Catherine Belsey och Jane Moore (red.): *The Feminist Reader: Essays in Gender and the Politics of Literary Criticism*, London, MacMillan.
- Moir, Anne and David Jessell: 1989, *Brainsex*. London: Mandarin.
- Mortensen, Ellen: 1994, *The Feminine and Nihilism: Luce Irigaray with Nietzsche and Heidegger*. Oslo, Copenhagen, Stockholm: Scandinavian University Press.
- Oakley, Ann: 1972, *Sex, Gender and Society*. London: Temple Smith.
 —: 1981/82, *Subject Woman*. London: Fontana Press.
- Oudshoorn, Nelly: 1994, *Beyond the Natural Body: An Archeology of Sex Hormones*. London and New York: Routledge.
- Reuter, Martina: 1995, 'Philosophy Embodied: Merleau-Ponty and a feminist approach to eating 'disorders''. opublicerat manus.
- Rubin, Gayle: 1975, 'The Traffic in Women: Notes on the "Political economy" of sex', in Rayna R. Reiter (red.), *Toward an Anthropology of Women*. New York: Monthly Review Press.
- Ruotsalainen, Ritva: 1995, 'Kadotettu sukupuoli', *Tiede & editys*, 20.4.
- Silverman, Hugh: 1991, 'The Text of the Speaking Subject: Merleau-Ponty/Kristeva', in Martin C. Dillon (red.), *Merleau-Ponty Vivant*. Albany: State University of New York.
- Stern, Daniel: 1985, *The Interpersonal World of the Infant: A View from Psychoanalysis and Developmental Psychology*. New York: Basic Books. (Sv. övers.: *Spädbarnets interpersonella värld*.)
- Stoller, Robert, 1968/74: *Sex and Gender: The Development of Femininity and Masculinity*. London: Maresfield Reprints.
- Stoutland, Frederick: 1970, 'The Logical Connection Argument', *American Philosophical Quarterly*, 7. 117-129.
- Tuttle, Lisa: 1986, *Encyclopedia of Feminism*. New York and Oxford: Facts on File Publications.
- Unger, Rhoda and Mary Crawford: 1992, *Women and Gender: A Feminist Psychology*. New York: McGraw-Hill.
- von Wright, Georg Henrik: 1971/93, *Explanation and Understanding*. Ithaca, New York: Cornell University Press.
- Whitford, Margaret: 1991, *Luce Irigaray: Philosophy in the Feminine*. London and New York: Routledge.
- Wittgenstein, Ludwig: 1953/81, *Philosophical Investigations*, övers. G. E. M. Anscombe. Oxford: Basil Blackwell.
- Young, Iris Marion: 1989, 'Throwing Like a Girl: A phenomenology of the feminine body comportment, motility, and spatiality', in Jeffner Allen and Iris Marion Young (red.), *The Thinking Muse: Feminism and Modern French Philosophy*. Bloomington, Indianapolis: Indiana University Press.
- Zerilli, Linda: 1992, 'A Process Without a Subject: Simone de Beauvoir and Julia Kristeva on Maternity', *Signs*, 18.1, 111-135.

Sara Heinämaa
 Filosofiska fak. PB4
 FIN-000 14 Helsingfors universitet
 HEINAMAA@Elo.Helsinki.FI